

РОЗМІЩЕННЯ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК: 334:477.72

СОЦІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ

А.С.МОХНЕНКО – аспірант, Херсонський ДАУ

Маючи певну картину економічного розвитку малих підприємств Херсонської області, а також комплекс проблем, які стоять перед ними: відсутність реальної економічної підтримки всієї сфери цього бізнесу, структурна невідповідність цього середовища потребам регіону, – ми вважаємо за необхідне звернути увагу на соціальні аспекти діяльності малих підприємств. Інтерес до соціальних проблем у Херсонській області дуже великий, тому що він життєво важливий. Уся гострота економічної кризи у регіоні постійно збільшується соціальними проблемами.

У науковій літературі з питань малого бізнесу виявлені основні причини кризової ситуації в економічній сфері й соціальній політиці, але слід зупинитися на окремих характеристиках, які є важливими у контексті нашої роботи. До таких доцільно віднести:

- розрив і постійне руйнування тієї моделі соціального захисту населення, що існувала у колишній системі;
- відсутність нової тактики і стратегії держави у рішенні соціальних проблем;
- повна непогодженість проведеної державної економічної і соціальної політики;
- слабкість і недосконалість законодавчої й нормативно-правової бази, що регулює соціальні питання;
- відсутність у соціальній політиці чітких пріоритетів (тобто або це орієнтація на захист пенсіонерів, або на працюючу частину населення, чи на молодь);
- нерозвиненість участі населення в проведенні соціальної політики.

На тлі цієї складної і проблематичної соціальної обстановки відбувається формування нового соціального середовища, нових взаємин у сфері бізнесу.

Ситуацію можливо проаналізувати на основі тих даних, що ми маємо від органів статистики. Необхідно підкреслити, що органи статистики досить вузько вивчають обстановку у середовищі малих підприємств і особливо їхню соціальну специфіку. Для більш глибокого вивчення соціальних проблем, що відбуваються у цій сфері необхідні спеціальні дослідження наукового характеру (тобто соціологічні опитування, анкетування і т.п.)

Основні дані, розглянуті Херсонським обласним управлінням статистики й які ми аналізуємо які, дають змогу говорити про такі соціальні процеси: як рівень зайнятості населення у даній сфері й оплата праці робітників. Однак бажано було б мати більш широке коло соціальних ефектів, очікуваних на місцевому і державному рівнях від малих підприємств (це ріст кількості зайнятих та їхня соціальна забезпеченість і захищеність; розширення послуг, що надаються у соціальній сфері, елементи зовнішніх соціальних ефектів). У середовищі малих підприємств можна розглядати і внутрішні соціальні ефекти, що характеризують специфіку взаємодії в малих соціальних групах. Взаємодія зовнішніх і внутрішніх соціальних ефектів в малому бізнесі, показана на схемі рис. 1.

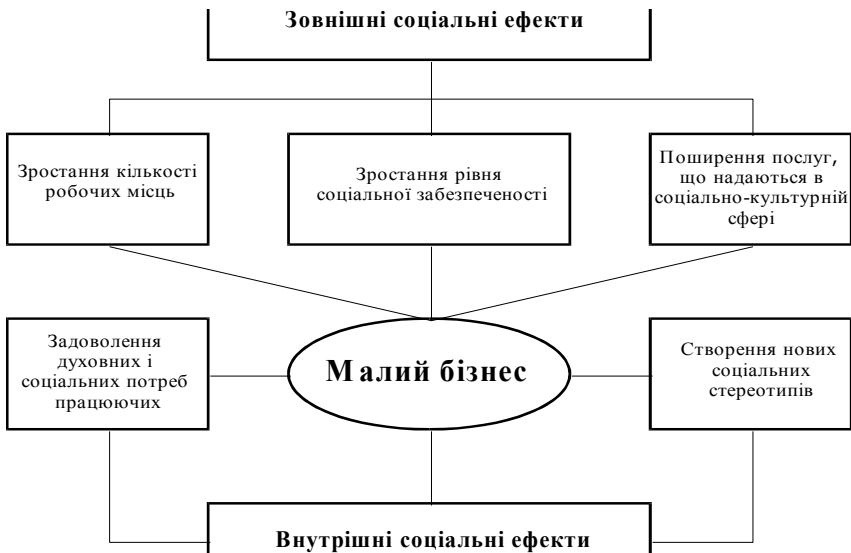

Рисунок 1. Соціальні ефекти малого бізнесу

Таким чином, можна говорити про соціальну ефективність малих підприємств у створенні внутрішнього соціального середови-

ща, а також зовнішніх, суспільних ефектах, які тісно пов'язані і взаємообумовлені. Особливий інтерес становлять суспільні ефекти, як найбільш актуальні для реальних соціальних процесів.

Перший, і основний соціальний ефект, очікуваний від виникнення і росту кількості малих підприємств – це збільшення кількості робочих місць. З даних табл. 1, що характеризують кількісний ріст малих підприємств і ріст чисельності працівників на цих підприємствах, можна говорити про пряму залежність між цими явищами. Тобто, тільки збільшуючи число діючих малих підприємств можна говорити про збільшення працюючих у них.

Таблиця 1 – Показники кількості малих підприємств Херсонської області і працюючих на них робітників

Показники	1997	У % до попереднього року	1998	У % до попереднього року	1999	У % до попереднього року
Кількість малих підприємств	3396	186,6	3467	102,1	4879	140,7
Середньо-облікова кількість працівників	23277	157	19065	82	20910	109

У середньому у 1999 році на одне мале підприємство припадало 5 працівників, це із розрахунку підприємств функціонуючих, а якщо брати зареєстровані підприємства, то вийде 2 працівники. Цей показник дуже мінливий і залежить від сфери діяльності малих підприємств. Так, у 1999 році найбільша кількість працюючих припадала на промислові підприємства – близько 9-ти осіб; будівельні підприємства – близько 7-ми; торгові підприємства – близько 3-х і т. і. Для порівняння цей показник у 1997 році складав у середньому на малих підприємствах – 7 осіб; промислові малі підприємства – 11; будівельні підприємства – 13; торговельні підприємства – 7. У 1998 році – на малих підприємствах у середньому – 6 осіб; промислові підприємства – 10; будівельні підприємства – 8; торговельні підприємства – 5. (Як бачимо, у 1998 році відбувається зменшення кількості працівників, але, як ми раніше говорили, це обумовлено тим, що у 1998 році змінено критерії визначення малого підприємства, тому співставлення показників з минулим роком не можливе). Таким чином, можна говорити про загальне збільшення кількості працюючих у сфері малих підприємств, що підтверджено даними табл.1.

Таблиця 2 – Рівень зареєстрованого безробіття за деякими основними регіонами України. (на початок року, у відсотках)

	1997	1998	1999	2000
Україна	1,3	2,3	3,7	4,3
Автономна Республіка Крим	1,1	1,8	3,0	2,8
Дніпропетровська	0,6	1,7	3,4	4,2
Донецька	0,9	1,8	2,9	3,5
Київська	1,7	3,4	5,0	5,9
Миколаївська	1,0	2,3	3,6	3,8
Одеська	0,3	0,5	0,9	0,9
Херсонська	0,9	1,5	2,3	2,9

На нашу думку, процес збільшення кількості працюючих не протікає бурхливо тому, що існують зовнішні економічні явища і міри, застосовувані до малого бізнесу, а також внутрішні удосконалення:

- жорсткість податкової політики, усунення пільг для працюючих пенсіонерів, студентів;
- уведення строгого контролю з боку податкових інспекцій за кількістю працюючих, можливостями сумісництва і сплатою громадянами прибуткового податку;
- внутрішнє удосконалення організаційної структури малих підприємств і рятування від зайвої і нераціональної робочої сили;
- ступінь експлуатації, що збільшується, робочої сили.

Дія всіх цих факторів веде до упорядкування і поступового наведення порядку у сфері наймання робочої сили. Але негативні тенденції тут усе рівно можуть мати місце. Перша, і найбільш негативна – це відсутність зростання виробництва і послуг, що надаються. Друга виявляється у приховуванні розмірів використовуваної найманої робочої сили, тобто трудові відносини документально не оформляються, що особливо часто практикується при виконанні тимчасових чи сезонних робіт. Третя негативна тенденція полягає в тому, що працівники фіктивно оформлені на роботу (тобто йде виробничий стаж, але вони не працюють), особливо привабливими у цьому зв'язку є пільгові категорії населення (ветерани Великої Вітчизняної Війни, учасники ліквідації аварії на Чорнобильській атомній станції і т.д.). Усі ці фактори, насамперед спотворюють реальну картину зайнятості населення, розподіл трудових ресурсів за сферами діяльності, на ріст безробіття.

Однією з найбільш гострих проблем для Херсонської області, та й всієї України в цілому, є ріст безробіття. За офіційними даними її рівень на початок 2000 р. склав 4,3%, це 1174,5 тис. чоловік, а за даними соціологічних досліджень, цей рівень значно біль-

ший. Рівень безробіття за останні роки у Херсонській області та Україні в цілому наведено у табл. 2 та 3.

Таблиця 3 – Рівень зареєстрованого безробіття за деякими основними районами Херсонській області

	1999
Всього:	2,9
м. Херсон	2,88
Високопільський р-н	6,01
Голопристанський р-н	2,84
Каланчацький р-н	5,17
Каховський р-н	3,40
Нововоронцовський р-н	4,06
Скадовський р-н	3,53
Цюрупинський р-н	3,27

Рівень безробіття у табл. 2 та 3 розраховано як відношення кількості офіційно зареєстрованих безробітних до кількості всього працездатного населення у працездатному віці.

Як бачимо найбільший рівень безробіття у Високопільському, Каланчацькому та Нововоронцовському районах. В цілому по Україні, у Херсонській області десь середній рівень безробіття.

Проблеми безробіття у регіоні, на нашу думку, пов'язані з наступним комплексом економічних проблем:

- спадом виробництва;
- структурною перебудовою промисловості, насамперед галузей видобувної, важкої і хімічної промисловості;
- банкрутством неефективних виробництв;
- скороченням у соціальній сфері.

Основна маса, що вивільняються, це – найбільш активна і висококваліфікована робоча сила, люди з вищою і середньою фаховою освітою у віці від 20 до 39 років. Під час проведення соціологічних досліджень була виявлена наступна тенденція – у віці від 18 до 39 років респонденти у випадку безробіття найбільш ймовірними своїми діями назвали: самостійний пошук роботи зі своєї спеціальності (перше місце за кількістю балів); перекваліфікація на іншу спеціальність (друге місце); відкриття “свої справи” (третє місце).

Таким чином, можна дійти висновку, що при відповідних умовах, створюваних державою і місцевими органами влади, значна частина безробітних могла б поповнити ряди підприємців і найманої робочої сили у сфері малого бізнесу.

Привабливість сфери підприємництва для початківців своєї справи, тобто приватної діяльності, полягає в можливості одержання прибутку, моральному задоволенні, а для найманої робочої

сили в одержанні високих заробітків. Не менш важливим маловажним елементом є і ступінь морального задоволення від роботи.

Аналізуючи заробітну плату в малих підприємствах Херсонської області у 1999 році необхідно відзначити великий розрив у розмірах заробітку у галузях народного господарства та у формах власності. Середньомісячна заробітна платня одного працівника малого підприємства склала 108,03 грн. Найбільш високий рівень оплати праці серед галузей народного господарства на підприємствах транспорту – близько 220 грн.. Найбільш низькі заробітки у виробничому і невиробничому побутовому обслуговуванні, рибному господарстві – 50 грн. У промисловості, сільському господарстві, будівництві та інших заробітна плата трохи більша середньої по Херсонській області й становить 110-130 грн. За формами власності, найбільш висока середньомісячна заробітна плата на підприємствах з власністю міжнародних організацій – 342грн., далі йдуть підприємства колективної та державної власності – 110-120 грн., на підприємствах приватної власності найбільш низька – 72 грн.

Реальна заробітна платня у багатьох галузях економіки збільшується щорічно. На малих підприємствах Херсонської області у середньому з 01.01.97 р. по 01.07.2000 р. відбувся зріст заробітної платні як номінальної, так і реальної, з 84 гривень до 108 гривень. Але, на думку автора, що працював у сфері малого бізнесу, ця картина не є реальною і не породжує справжніх процесів, що відбуваються на малих підприємствах. І заробітна платня найманих робітників, і прибутки, одержувані ними, значно вищі (як мінімум, на один порядок), особливо, якщо мова йде про прибутки, одержувані власниками (засновниками) підприємств. Але це вже стосується тіньової діяльності малих підприємств і вважається порушенням існуючих законів і юридичних норм.

У попередньому матеріалі відзначалися факти значного розриву між кількістю зареєстрованих і діючих малих підприємств. Так, у 1997 році усього у Херсонській області зареєстровано 8765 одиниць, з них діють лише 3037, тобто 35%, у 1998 році картина була такою – зареєстрованих – 9727, що діють – 3467, тобто діючих 36%. На нашу думку, така ситуація відбиває деякі тенденції у становленні малого бізнесу:

– перше, складність організації, становлення і функціонування малих підприємств, його високу залежність від економічної і правової ситуації в регіоні і державі, його високу залежність від особистісних якостей організаторів справи;

– друге, високий ступінь злочинності у діяльності малих підприємств.

На думку українських вчених, така ситуація склалася у результаті дій наступних факторів:

– непорядкованості господарського законодавства, що сприяє появі лазівок для проведення тіньових операцій і прямого розкращання;

– відсутності твердого суспільного порядку в економіці, дотримання якого могло б сприяти запобіганню злочинної діяльності.

Зараз же ситуація у сфері малого бізнесу в Херсонській області досить обтяжуюча. Державною податковою інспекцією у Херсонській області підготовлено 5406 (а це 15% усіх зареєстрованих малих підприємств) матеріалів на суб'єкти, що давно відсутні за своїми юридичними адресами, відповідно вони не ведуть ніякої бухгалтерської звітності і не сплачують податки.

Таким чином, підводячи підсумок, доцільно говорити про поступовий перехід від соціальної моделі колишнього суспільства до ринкового. Ми сьогодні знаходимося в перехідному періоді, від якого багато у чому залежить майбутнє. Чи то відмовимося від позитивних переваг у соціальній сфері і почнемо з тяжких теренів початкового періоду розвитку капіталізму за історичним досвідом розвитку світового співтовариства. Залишається з'ясувати роль малих підприємств у формуванні нового соціального середовища та її безпосередню специфіку у регіоні. Аналізуючи ситуацію, ми приходимо до наступних позицій визначення перспектив розвитку.

З одного боку, роль малих підприємств у рості числа робочих місць досить незначна. Більш того, середньооблікова кількість працюючих у цій сфері постійно скорочується. І якщо така тенденція буде наростати, те незабаром буде потрібно місцевим органам влади займатися працевлаштуванням, що вивільняються зі сфери малого бізнесу.

З іншого, дуже складно дати реальну оцінку соціальної захищеності і взагалі тих норм соціальної забезпеченості працюючих на малих підприємствах. Основним критерієм тут є рівень заробітної платні, спостерігається нехай і незначний, але ріст, як номінальної, так і реальної. Розрив між одержуваною заробітною платою і прибутками дуже незначний (всього 2-3 гривні). У цілому рівень заробітної плати відповідає рівню заробітної плати на державних підприємствах. Але дуже важко порівнювати його з державним сектором, де працюючі продовжують мати додаткові соціальні пільги: санаторні і туристичні путівки, медичне обслуговування, дитячі бази відпочинку, оплачувані лікарняні аркуші. На думку автора, особливий інтерес представляло би визначення ступеня експлуатації найманої робочої сили у сфері бізнес-структур (насамперед з ме-

тою захисту працюючих). І порівняння цих результатів з реальною одержуваною заробітною платою.

Третє, на соціальний стан малих підприємств значний вплив роблять криміногенні структури й участь у тіньовій економіці. Тіньова економіка існує у всіх капіталістичних системах. Так, Сполучені Штати Америки оцінюють оборот тіньової економіки у розмірі від 5 до 15% ВВП. За оцінкою експертів Світового банку оборот тіньової економіки в Україні складає до 50% ВВП. Усе це є наслідком прямої дезинтеграції економіки і керувань нею.

Якщо перейти до більш широких соціальних категорій, то можна сказати, що малий бізнес, який розглядається як специфічна сфера соціальної діяльності, є, насамперед, позитивним фактором усебічної стабілізації для конкретного регіону, а так само джерелом прогресивного ринкового розвитку, повноцінного формування конкурентного середовища. Останні фактори насамперед можна визначити двома динамічними властивостями сектора малих підприємств, здатністю до самовідновлення і здатністю до саморозвитку. Адже навіть у країнах з розвинутою економікою щорічно припиняють існування від 10 до 25% малих підприємств (цей показник знаходиться в прямій залежності від ступеня підтримки державою і місцевими органами даної сфери), але їхнє місце ніколи не пустує, з'являються всі нові і нові бажані спробувати свої сили, чи ті ж фірми змінюють профіль своєї діяльності, тобто цілком переорієнтовуються. І причиною і прямим наслідком цього явища буде, насамперед, підтримка вищих стандартів професіоналізму.

Необхідно відзначити як особливий позитивний соціальний фактор те, що праця підприємця – це особливий елемент самостійної творчості. Тут немає вищих інстанцій (що розпоряджаються, вирішують і т.і.) які заважають працювати, створюють нервову обстановку. Відповідно й удача, і невдача цілком залежать від особистісних якостей підприємця і його команди, вимагає постійного пошуку, постійної напруги, постійного розвитку.

При наявності значних переваг порівняно з великими і середніми підприємствами малі мають цілий ряд недоліків і слабких місць, що визначені, насамперед, характерною дрібнопідприємницькою діяльністю. Це і залежність від моноорієнтованості у випуску чи продукції наданні послуг, і значна залежність від особистісних обставин підприємця (хвороба, смерть).

Усі ці позитивні і негативні ефекти, одержувані від діяльності малих підприємств необхідно вивчати, аналізувати, прогнозувати, адже це – соціальний стан населення регіону, його потенційні можливості і перспективи.